

Т. І. ТАРАХОНИЧ,
кандидат юридичних наук

ПРАВОРОЗУМІННЯ ЯК ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Аналізується категорія «праворозуміння», типи праворозуміння. Пропонується теоретичне обґрунтування категорії «праворозуміння» з точки зору її зв'язків з категорією «правове регулювання».

Ключові слова: праворозуміння, тип праворозуміння, парадигма, правове регулювання.

Анализируются категория «правопонимание», типы правопонимания. Предлагается теоретическое обоснование категории «правопонимание» во взаимосвязи с категорией «правовое регулирование».

Ключевые слова: правопонимание, типы правопонимания, парадигма, правовое регулирование.

Here've been analyzed the categories of law interpretation (understanding), types of law interpretation (understanding) & proposed theoretical substantiation of law interpretation in connection with legal regulation.

Key words: law interpretation (understanding), types of law interpretation (understanding), the paradigm, legal regulation.

Радикальні перетворення, що відбуваються в соціально-економічній, політико-правовій, духовно-культурній та інших сферах суспільного розвитку потребують наукового забезпечення з боку юридичної науки. Складність і динамізм соціального та правового розвитку обумовлюють необхідність фундаментального теоретичного обґрунтування категорії «праворозуміння» з погляду її зв'язків з категорією «правове регулювання».

Зазначене свідчить про актуальність теми дослідження та необхідність подальшого опрацювання концептуальних теоретичних засад праворозуміння.

Дослідженню поняття і типів праворозуміння присвячено фундаментальні праці С. С. Алексєєва, С. І. Алаїс, М. І. Байтіна, В. Д. Бабкіна, О. Б. Венгерова, С. Д. Гусарева, Д. А. Керімова, М. І. Козюбри, Р. З. Лівшица, Г. В. Мальцева, М. М. Марченко, В. С. Нерсесянца, О. В. Полякова, О. Д. Тихомирова, В. М. Сирих, В. М. Селіванова, М. В. Цвіка тощо.

У сучасній науці сформувалися і співіснують різноманітні концепції й типи праворозуміння, які відображають специфіку різноманітних форм суспільної свідомості та здійснюють свій вплив на розуміння категорії «правове регулювання», її сутність, зміст, ознаки і місце в системі наукових категорій. Слід підкреслити, що праворозуміння – категорія інтегративна, яка виступає базисною основою для різноманітних правових конструкцій, загалом і правового регулювання зокрема. Конкретизація правового регулювання певною мірою залежить від того розуміння сутності права, яке покладено в основу конкретної концепції праворозуміння.

Праворозуміння є однією з найважливіших правових категорій, що характеризує як процес, так і результат цілеспрямованого пізнання та сприйняття права як специфічного соціального явища. В науковій літературі діапазон поглядів щодо розуміння права досить широкий. В. С. Нерсесянц підкреслює, що з погляду філософії права право можна аналізувати як в цілому, так і як певну універсальну цілісність, що охоплює і сутність права, і форми зовнішнього прояву цієї сутності (правові явища) у їх співвідношенні¹. Погоджуючись із думкою В. С. Нерсесянца², слід підкреслити, що сутність права має об'єктивний характер, воно є особливим соціальним явищем, специфічний регулятор суспільних відносин. Право як явище має офіційно-владний характер, це певні норми, правила поведінки, які можуть як відповідати, так і не відповідати сутності права, набуваючи правового чи неправового характеру.

На думку Г. В. Мальцева, право за своєю природою є нормативним регулятором, його соціальне призначення проявляється в регулюванні життєвих процесів, тобто у свідомій організації порядку, його підтриманні, збереженні й захисті, заради певних, визнаних культурним співтовариством цілей³.

Узагальнюючи існуючі в юридичній літературі підходи щодо розуміння права, Н. М. Пархоменко зазначає, що право характеризується: як сукупність специфічних соціальних відносин, які склалися в суспільстві і опосередковані загальноприйнятими та зафіксованими в юридичних документах правилами; як особлива форма свідомості, відповідно до якої основою суспільства є система цінностей, центральною серед яких є справедливість, що трансформується у право; як сукупність юридичних норм, що об'єднують у собі матеріальні та ідеальні моменти існування тощо⁴.

Як слушно зазначає М. В. Цвік, бажано, щоб визначення права мало інтегративний характер, тобто із загальних позицій враховувало найважливіші його ознаки і відображало загальнофілософський підхід до цього явища. Право слід розглядати як міру свободи і рівності, що відображає панівні уявлення про справедливість і потреби суспільного розвитку, основи яких складаються в процесі повторюваних суспільних відносин, що визначаються, схвалюються та охороняються державою⁵.

Терміном «праворозуміння» охоплюється широкий комплекс проблем, пов'язаних із пошуком шляхів та засобів наукового пізнання природи й сутності права, аналіз ідей і теоретичних концепцій, присвячених даному питанню. Праворозуміння є своєрідною онтологією права, системою ідей, що пояснюють сутність і буття права в суспільстві⁶.

П. М. Рабінович виокремлює дві групи факторів, які визначають плюралізм праворозуміння, а саме: гносеологічні та потребові. Гносеологічні обумовлені складністю самої категорії «право», яке є системним, багаторівневим, багатогранним феноменом, а тому одночасно охопити всі його прояви практично неможливо. До даної групи факторів належить також поява нових методів пізнання, які дозволяють отримати нові знання щодо поняття права та його особливостей і приводять до оновлення існуючих варіантів праворозуміння. Серед потребових факторів вчений виділяє соціальну неоднорідність суспільства, законодавчість його поділу на різноманітні частини – нації, класи,

професійні верстви, ідеологічні угруповання, біологічні групи тощо, які мають свої інтереси і потреби. І цілком природним видається те, що кожна соціальна чи біологічна група вважає правом те явище, яке задовольняє їхні потреби та інтереси⁷.

Наукове пізнання категорії «праворозуміння» вирішує чітко зумовлені пізнавальні завдання, що детермінуються як практичними потребами суспільства, так і вимогами розвитку вітчизняної науки. Важливе значення в процесі аналізу зазначеної категорії належить такому прийому, як сходження від абстрактного до конкретного. Як зазначається в юридичній літературі, абстракція – це розумове виділення істотних властивостей предмета та одночасне відмежування від неважливих особливостей⁸. Юридичні абстракції (наприклад сутність права як абстракція) стають науковими, якщо кожна із зафіксованих в них суттєвих ознак є необхідними для розкриття специфіки правових об'єктів, що вивчаються, а їх сукупність достатня для виявлення сутності цих об'єктів⁹. Узагальнивши сказане, слід підкреслити, що через розуміння права як юридичної абстракції, виявивши найзагальніші його властивості, які є достатніми для розуміння його сутності, виникає можливість пізнати природу і зміст конкретних правових явищ (наприклад зміст категорій «норма права», «правовідносини», їх місце в механізмі правового регулювання, взаємодія з іншими нормами права). Пізнавши глибше сутність права, можна пізнати і регулятивні можливості норми права, її здатність впорядковувати суспільні відносини.

Незаперечним є факт, що право в цілому не є простою сукупністю правових явищ, його розуміння не зводиться до простих форм його буття, а становить певну внутрішню зв'язану й закономірно обумовлену їх систему¹⁰.

П. М. Рабінович здійснює наукове пізнання права шляхом аналізу таких явищ, як: можливості (свободи) людей, їхніх груп; суспільні відносини з певними властивостями; людські інтереси (потреби); дії, спрямовані на задоволення людських інтересів, потреб; самі по собі відображення цих явищ у психіці людей (поняття, правила поведінки ідеї тощо). На його думку, праворозуміння – це відображення в людській свідомості і через поняття, позначуване терміном «право» (чи будь-яке інше однозначне слово або символ), того явища, яке оцінюється як корисне, для задоволення потреб існування й розвитку певного суб'єкта або ж безпосередньо цих потреб¹¹.

Враховуючи позицію ряду науковців щодо праворозуміння, слід звернути увагу на тип науково-правового мислення, що характеризується як сукупність взаємозалежних і взаємозумовлених наукових ідей, принципів, форм відображення і пізнання дійсності, її істотних зв'язків і відношень, напрямів розвитку¹².

Для сучасного домінуючого типу наукового мислення характерним є: зближення наукових досліджень з державноправовою реальністю; формування аналітичної спрямованості наукових досліджень; розширення сфери наукових досліджень, що забезпечує всебічність аналізу правових явищ з точки зору філософських, феноменологічних, соціально-психологічних підходів; перспективність наукових досліджень, що забезпечується вірним використанням наукових та методологічних підходів.

М. М. Вовпенко зазначає, що розвиток вітчизняного праворозуміння здійснюється двома шляхами: як у напрямку вдосконалення нормативного трактування права, так і у формі широкого розуміння права. В межах останнього розрізняють філософський та соціологічний підходи до праворозуміння¹³.

У межах філософського розуміння права, розрізняють три типи праворозуміння: легістський, природноправовий та лібертарно-юридичний.

В. С. Нерсисянц зауважує, що для легістського типу праворозуміння характерним є заперечення певної об'єктивної сутності права, незалежної від волі та безвладдя офіційної влади, отождолення права і закону, трактування права як примусово-обов'язкового припису держави.

Для різних концепцій природноправового типу праворозуміння важливе значення має розмежування природного і позитивного права. Представники різноманітних природноправових концепцій праворозуміння по-різному розуміли зміст природного права (як право створене за природою, як незмінне право, як ідея права тощо). Позитивне право розглядається як відхилення (заперечення, ігнорування тощо) від природного права, як штучне утворення, помилково створене людьми, тощо. Для природноправового підходу характерним є проголошення природної свободи та рівності всіх людей, невідчужуваність прав і свобод людини, ідеї правової держави. Разом з тим для даної доктрини не є характерним відмежування права від інших неправових явищ (моралі, релігії тощо), формальноправового з фактично-змістовним, розмежування та співвідношення сутності і явища тощо.

В основі лібертарно-юридичного типу праворозуміння покладено принцип формальної рівності, право розглядається як всезагальна та необхідна форма свободи людей, а свобода в соціальному житті можлива тільки у формі права¹⁴.

У цьому контексті слід зазначити, що тип науково-правового мислення визначає певну наукову парадигму.

У теорії права набір парадигм (підходів) функціонує на вищому рівні засобів і методів пізнання. Парадигма – це логічна модель постановки та розв'язання пізнавальних завдань¹⁵.

Термін «парадигма» в науку ввів американський філософ Томас Кун в 20-х роках ХХ ст. у своїй праці «Структура наукових революцій». Парадигма в перекладі з грецької означає зразок, змістовну модель, взірць. Зазначене поняття після його впровадження Т. Куном почало широко вживатися і поза методологією науки і стало синонімом допустимих варіантних змін та відхилень будь-якого нормативного знання у певних заданих межах, вихід за які руйнує його основоположні постулати¹⁶.

У науковій літературі парадигма аналізується: як сукупність загальноновизнаних на певному етапі розвитку науки взаємозалежних наукових досягнень, наукових теорій і відповідних їм правил, стандартів, методів наукових досліджень¹⁷; як сукупність пізнавальних принципів і прийомів відображення процесів у державноправовій сфері, що забезпечують логіку організації знань, модель теоретичного тлумачення однотипної групи явищ¹⁸; як прийнята певним науковим співтовариством модель постановки і розв'язання проблем, яка забезпечує існування наукової традиції¹⁹.

За радянських часів у вітчизняній юридичній науці єдиною науковою парадигмою була марксистсько-ленінська, тепер у правничій літературі особливе місце відводиться, як уже зазначалось, антропологічній парадигмі, що сформована на основі цілого ряду теоретичних положень, визнаних відповідним науковим співтовариством²⁰.

А. А. Козловський зазначає, що в основі пізнання права лежить дві фундаментальні гносеологічні структури, які визначають його осмислення і розвиток. Своє теоретичне обґрунтування вони отримали в двох основних і протилежних, історично сформованих пізнавально-правових парадигмах мислення та реалізації права, які увібрали в себе все розмаїття концепцій відповідних типів, а саме: природноправової та позитивноправової парадигми права. Гносеологічні настанови релятивізму і догматизму, свідомо чи несвідомо прийняті в концепціях природного і позитивного права, зумовлюють усі особливості пізнавальних процесів у сфері права і його реалізації. Ці настанови протилежні, але вони відображають основні ідеали і принципи, цілісну і водночас антиномічну природу права²¹.

Розвиваючи думку А. А. Козловського, С. Д. Губарев та О. Д. Тихомиров зазначають, що в сучасній юриспруденції домінуючими залишаються парадигми позитивізму і соціологізму.

Парадигма позитивізму базується на філософському позитивізмі та відповідній формально-догматичній правовій теорії, в основі якої лежало заперечення ідей історичної школи права, поділу права на природне і позитивне, відмова від аксіологічних аспектів права, обмеження юридичної науки вивченням догми права, а тим самим обґрунтування формально-догматичного методу як основного і єдиного методу теоретичної юриспруденції тощо.

Парадигма соціологізму об'єднує різноманітні школи і концепції соціологічного напрямку в юриспруденції, до яких належить інструменталізм, функціоналізм, інституціоналізм, реалізм та інші. Дана концепція виходить з того, що право існує не лише у вигляді норм, а й є інструментом у досягненні соціальних цілей, функціонує, діє та реалізується у суспільстві. Тим самим право створюється не державою, а самим суспільством, соціальними спільнотами у процесі їх взаємодії між собою, виступає інструментом, формою і способом самоорганізації суспільства. Державі лише делегуються повноваження по управлінню суспільством, вона може здійснювати санкціонування через нормативно-правові акти, правові взаємодії між рівними і вільними соціальними суб'єктами²².

Цей погляд поділяє М. В. Цвік, підкреслюючи, що в юридичній літературі, особливо в галузевих науках, продовжує існувати позитивістський підхід до права, для якого характерним є зведення права до закону, відсутність аналізу глибокого змісту права. Але, як слушно зазначає автор, основою правового регулювання є не воля держави, що втілюється в законодавстві, а характер суспільних відносин, які об'єктивно складаються на базі взаємодії окремих суб'єктів та їх об'єднань і підтримуються та захищаються державою²³.

Суспільні відносини закріплюються нормативно, коли виникає в цьому необхідність. Формами такого закріплення можуть бути різні види соціальних

норм, а саме: організаційні, політичні, моральні, етичні тощо. Значна група суспільних відносин закріплюється правовими нормами, їх реалізація в необхідних випадках забезпечується впливом з боку держави.

Це дає авторові можливість стверджувати, що право нібито існує на двох рівнях. Перший рівень, який становить основу права, становить правовідносини, що виникають безпосередньо на базі фактичних відносин, які склалися у суспільстві і набули ознак нормативності завдяки своїй повторюваності. На другому рівні держава сама формулює правові норми, на базі яких виникають реалізуючі їх правові відносини. Однак зазначене не свідчить про існування дуалізму у праворозумінні, воно залишається моністичним, оскільки норми, які встановлені на другому рівні і закріплюють правові деталі та процедури, є прямим продовженням основ права, які містять нормативи з найважливіших та загальних питань правового регулювання²⁴.

С. С. Алексєєв характеризує позитивне право як особливу об'єктивну реальність, інституційне нормативне утворення. Він підкреслює, що позитивне право є загальновизнаним, наочним фактом і невід'ємною частиною існуючого у даній державі, офіційного державно-публічного життя; діюче право відображається в догмі права, що зовнішньо проявляється у вигляді законів та інших актів, юридичної практики тощо; для позитивного права характерні свої специфічні властивості; позитивне право відрізняється стійкою внутрішньою структурою, математичним характером взаємозв'язків, співвідношень; для нього є характерними об'єктивні закономірності існування і розвитку²⁵.

Слід зазначити, що в сучасній юридичній думці, з одного боку, існує множинність підходів до праворозуміння, а з іншого – відбувається формування інтегративного розуміння права.

Серед різних концепцій (типів) праворозуміння, як слушно зазначає О. Ф. Скакун, слід віддати перевагу інтегральній, яка виникає на основі діалогу всіх шкіл і течій у сучасному правознавстві, як західних, так і східних. Інтегральна концепція праворозуміння полягає не в механічному поєднанні суперечливих позицій, а у синтезі теоретично значущих моментів, опрацьованих конкуруючими науковими теоріями, виходом на новий рівень їх узагальнення. Серед інтегральних концепцій праворозуміння автор віддає перевагу комунікативній, згідно з якою право породжується комунікативною діяльністю людей і виникає як у державі, так і безпосередньо в суспільстві²⁶.

Враховуючи викладене, слід зазначити, що актуалізується необхідність переосмислення концептуальних засад праворозуміння у напрямі інтегрування правових шкіл і створення цілісної концепції праворозуміння. Інтегративний підхід до права, який взято за основу в процесі аналізу правового регулювання і правового впливу, має сприйматися не як механічне поєднання різних підходів, а повинен стати узагальненням важливих позицій основних шкіл праворозуміння, що сприятиме наданню праву не тільки нормативного характеру, а й соціального та психологічного виміру.

Важливими моментами у досягненні зазначеної мети має бути дотримання певних вимог:

– важливе значення в процесі дослідження правового регулювання має бути відведено власній світоглядній позиції дослідника;

- встановлення істини має здійснюватися за допомогою об'єктивно вибраного критерію (інтерес, мета тощо);
- мають враховуватись ті фактори, які обумовлюють необхідність аналізу зазначеного предмета і впливають на процес дослідження;
- обґрунтовані положення і висновки повинні мати практичне спрямування і подальший перспективний розвиток.

Цілком упевнено можна стверджувати, що обґрунтування вже існуючих підходів або формування принципово нових підходів значною мірою залежатиме від власної методологічної спрямованості дослідника, об'єкта дослідження і тих завдань, які він ставить перед собою. На нашу думку, важливим у даному процесі є не лише окреслення загальних рис різноманітних підходів до права, а й пошук концептуальних засад їх поєднання, доповнення з метою взаємного підсилення їх методологічного потенціалу.

У процесі історичного розвитку правової дійсності поступові кількісні зміни викликають якісні зміни, на зміну старим поглядам приходять нові, виникають нові зв'язки й відносини між різними правовими явищами та категоріями. Розв'язання проблем праворозуміння є важливим не лише саме по собі, а й у зв'язку з пізнанням інших, тісним чином пов'язаних із ним явищ, серед яких важлива роль відводиться категорії «правове регулювання».

1. *Нерсесянц В. С.* Философия права: Учеб. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2008. – С. 1–2.
2. *Нерсесянц В. С.* Там само. – С. 2.
3. *Мальцев Г. В.* Социальные основания права. – М.: Норма, 2007. – С. 5.
4. *Пархоменко Н. М.* Джерела права: проблеми теорії та методології. Монографія. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – С. 8.
5. *Цвік М. В.* Про сучасне праворозуміння // Вісник Академії правових наук України: Зб. наук. праць. – 2001. – № 4 (27). – С. 10–11.
6. *Вопленко Н. Н.* Сущность, принципы и функции права: Учеб. пособие. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 1998. – С. 3.
7. *Рабинович П. М.* Загальносоціальна («природна») правова система: поняття і структура // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 4 (55). – С. 6–7.
8. *Червошук В. И.* Теория государства и права: Учеб. пособие. – М.: Инфа, 2003. – С. 10. – (Серия «Высшее образование»).
9. *Керимов Д. А.* Методология права: Предмет, функции, проблемы философии права. – 4-е изд. – М.: Изд-во СГУ, 2008. – С. 137.
10. *Керимов Д. А.* Вказ. праця. – С. 157.
11. *Рабинович П. М.* Феномен праворозуміння: гносеологічна характеристика // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 3 (50). – С. 13.
12. *Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д.* Юридична деонтологія: (Основи юридичної діяльності): Навч. посіб. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – С. 70.
13. *Вопленко Н. Н.* Вказ. праця. – С. 5.
14. *Нерсесянц В. С.* Вказ. праця. – С. 20, 23–24, 28, 30.
15. *Мухаев Р. Т.* Теория государства и права: Учеб. для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция». – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2005. – С. 16.
16. Конспект першоджерел до кандидатського іспиту з філософії / Упорядник проф. О. С. Кирилук. – Одеса: Автограф, 2005. – С. 97.
17. *Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д.* Вказ. праця. – С. 66.
18. *Мухаев Р. Т.* Вказ. праця. – С. 16.
19. Філософський енциклопедичний словник / Під ред. В. І. Шинкарука, Є. К. Бистрицького, М. О. Булатова, А. Т. Ішмурагова, П. Ф. Йолон та ін. – К.: Абрис, 2002. – С. 465.
20. *Павлов С.* Методологія наукового пізнання правових традицій України // Право України. – 2007. – № 10. – С. 19.
21. *Козловський А. А.* Гносеологічні принципи права // Проблеми філософії права. – 2005. – Том 3. – № 1–2. – С. 35.
22. *Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д.* Вказ. праця. – С. 72.
23. *Цвік М. В.* Про сучасне право розуміння // Вісник Академії правових наук України.

наук України: Зб. наук. праць. – 2001. – № 4 (27). – С. 3. 24. Там само. – С. 5. **24.** *Алексеев С. С.* Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. – М.: Статут, 1999. – С. 229–230. **25.** *Скакун О. Ф.* Теория права і держави: Підруч. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – С. 226–227.